

Demokrati och majoritetsvälde

Hur långt sträcker sig egentligen majoritetens rätt i en demokrati? Det ligger nära till hands för dem som behärskar en knapp majoritet att påstå att de företräder ett folkstyre, vilket de naturligtvis inte gör. 50-procentregeln är en praktisk arbetsmetod i vissa fall, menar Danne Nordling, men någon högre visdom besitter inte den som händelsevis kommit över den magiska siffran 50. Systemålet i en demokrati borde vara att söka nå gemensamma beslut, men när sådant inte går, ger innehavet av en majoritet i varje fall ingen rätt att fatta vilka beslut som helst på hela folkets vägnar. Sådant kan leda till orimligheter och även till diktatur. Statsmaktens agerande borde begränsas till vissa områden av kollektiv natur, menar författaren, och han ger exempel på hur en sådan styrelse skulle kunna fungera.

Begreppet demokrati har i långa tider varit föremål för många tolkningar och varianttolkningar. Den vanligaste förvrängningen har de kommunistiska diktaturstaterna stått för. Av propagandaskäl har dessa försökt göra gällande att kommunistisk diktatur egentligen är verklig demokrati — »folkdemokrati». Samtidigt har dessa stater påstått att den västerländska demokratin endast är ett sken, skapat för att dölja monopolkapitalets klassdiktatur.

Denna manipulation med språket är förhållandevis lätt genomskådad. På samma sätt förhåller det sig med den i Sverige vanliga tendensen att använda ordet demokratisk som ett uttryck för gillande. Tidigare var detta mer vanligt än för närvarande, eftersom uttrycket jämlikhet numera övertagit rollen som universellt honnörsord.

Det finns emellertid en betydligt försåtligare form av missbruk av demokratibegreppet, nämligen då man reducerar det till att betyda enbart tillämpning av majoritetsprincipen. Kommunistiska partier som inte kommit till makten har en speciell förkärlek för att lägga in denna betydelse i demokratibegreppet. Ett sådant synsätt replierar på Lenins ideologiska motivering av proletariats diktatur.

I »Staten och revolutionen» formulerar Lenin grundtanken för proletariats diktatur vilken innebär att majoriteten av folket, d v s gårdagens »löneslavar», undertrycker minoriteten bestående av »exploatörerna». Men Lenin var inte helt säker på att alla »arbetare och utsugna» önskade undertrycka exploatörerna. Han tillfo-

gar därför i »Kommunistiska internationalens teser» att den stora massan arbetare inte kan inse marxismens verkliga innebörd, och därför måste ledarskapet utövas av arbetarklassens »bästa» representanter. Lenin ansåg att den borgerliga propagandan var alltför effektiv för att kommunisterna inom en snar framtid med hjälp av sin propaganda skulle kunna övertyga alla proletärer.

Lenin legitimerar alltså sina diktatursträvanden med att de skedde i enlighet med majoritetens verkliga önsknings. Teoretiskt skulle man kunna tänka sig att majoriteten verkligen lät sig övertygas av kommunistpropagandan och att proletariatets diktatur således kunde genomföras i fullt demokratiska former genom ett majoritetsbeslut. En del socialister har anammat ett sådant synsätt på demokratin och menar att om demokratin leder till socialism, så accepterar de den, om inte, så måste de anlita andra medel.

Traditionell demokrati

Mot åsikten att majoriteten innehar en allomfattande suveränitet står den traditionellt demokratiska synen. Den innebär, att det i princip är hela den vuxna befolkningen som skall fastställa statsmaktens agerande. Om oenighet uppstår i en viktig fråga, där alla i princip är överens om att något beslut måste fattas, skall majoriteten fälla avgörandet. Men majoriteten får inte bli maktfullkomlig och åsidosätta minoritetens legitima intressen. Behärskning och hänsyn måste visas med tanke inte minst på att majoriteten en

gång kan bli försatt i minoritet.

Är det då bara majoritetens rädsla för att förlora sin ställning som talar för en begränsning av majoritetens agerande? Nej, — vore det så skulle man inte kunna tala om demokrati i betydelsen folkstyrelse till skillnad från majoritetsvälde. Tingsten uttrycker detta i sin bok »Demokratis problem»: »I själva folkstyrelsens begrepp torde i regel inläggas tanken, att alla, d v s alla åsiktsriktningar av någon betydelse, skall ha icke blott legal möjlighet att öva inflytande på statsstyrelsen utan också faktiskt äga ett sådant inflytande.»

Hur detta i praktiken skall uppnås, är en problematik som inte uppmärksammas så ofta under senare tid. Till en del beror detta uppenbarligen på en mer eller mindre medveten vilja att använda ordet demokrati i betydelsen majoritetsvälde, vilket passar de syften som de styrande i Sverige demonstrerat under de senaste tre, fyra åren. Målsättningen synes vara att ge de socialistiska idéerna en mer objektivistisk framtoning. Genom att sprida denna majoritetsväldeuppfattning utan att nämna något alternativ hindras många att överhuvudtaget tänka i andra kategorier. I skolböckerna har denna uppfattning redan slagit igenom, vilket t ex framgick av Åke Thulstrups artikel i Svensk Tidskrift nr 9/1972. Debatten inskränkes därmed till diskussioner om olika metoder att lösa en fråga som formulerats över de diskuterandes huvuden. Den opposition, som förekommer, har svårt att artikulera sig och tar gärna formen av olika

tekniska invändningar mot alla framlagda lösningsförslag.

Det betänkliga i att reducera demokratin till att betyda majoritetsvälde framgår särskilt tydligt vid minsta eftertanke om vad som är demokratins syfte. Den svenska benämningen »folkstyrelse» borde kanske användas oftare, eftersom den klart anger att det är folket och inte en envåldshärskare eller en grupp aristokrater eller dylikt som kontrollerar statsmakten. Demokratin är avsedd att förhindra att en mer eller mindre självutnämnd klick av »starka män» använder kontrollen över statsmakten till att skaffa sig själva eller sina skyddslingar fördelar på de övrigas bekostnad. Vid indirekt demokrati kan emellertid sådana missförhållanden i viss mån förekomma, om folket i gemen inte tillräckligt effektivt kontrollerar sina ombud.

Den styrande klicken

Demokrati i här angiven bemärkelse innebär således motsatsen till sådana system som autokrati och diktatur. Statsmaktens agerande i ett autokratiskt samhälle avgörs av de mäktiga och starka i den styrande klicken. Den ståndpunkt, som de mäktigaste intar, är då definitionsmässigt den rätta, även om de alternativa åsikterna är aldrig så förnuftiga eller omfattas av aldrig så många människor. Men om nu folket istället skall avgöra statsmaktens agerande, vilken av de alternativa ståndpunkterna skall då väljas? Av praktiska skäl valdes 50-procentsregeln som arbetsmetod av dem som i det förgångna ivrade

för demokrati. Med denna metod kan ett beslut alltid åstadkommas — till skillnad från andra metoder som bygger på kvalificerad majoritet eller total enighet. På så vis undviks en förlamande splittring. Men någon »högre visdom» eller »moralisk rätt» innebär inte 50-procentsregeln, den är endast en praktisk arbetsmetod.

Det är således rent arbetstekniska skäl som ligger bakom 50-procentsregeln. Majoriteten kan inte hänvisa till någon »högre rätt» som skulle legitimera dess agerande. Vad är det som säger att inte de 49 — eller färre — procentens åsikt skulle vara lika riktig och värdefull?

Syftemålet i en demokrati borde vara att var och en så långt möjligt får förverkliga vad han anser vara rätt eller eftersträvansvärt. När det gäller lagstiftning eller styrelse överhuvudtaget borde kravet på full enighet vara den grundläggande principen. Endast i undantagsfall borde det vara nödvändigt att tillgripa majoritetsprincipen. Om exempelvis alla är eniga om att ett gemensamt beslut skall fattas men oeniga om vilket, då bör majoritetsprincipen fälla avgörandet. Detta system borde ha kunnat fungera utmärkt med de begränsade uppgifter som statsmakten hade förr i tiden. Att det i praktiken inte fungerade tillfredsställande för alla parter, torde ha berott på att demokratin inte genomfördes helt samt på att folkets kontroll av de valda ombuden inte var tillräckligt effektiv.

Man skulle följaktligen kunna föreställa sig demokratin som ett system för folket att uppnå gemensamma mål, i vilket

ingen kan utnyttja statsmakten för egna intressen på bekostnad av folkets. Detta förutsätter en värdegemenskap hos folket, t ex att man delar sådana intressen som rättssäkerhet, nationellt oberoende, »arbete, trygghet, utveckling» o s v. För medlemmen att uppnå dessa mål kan man då använda majoritetsprincipen, varvid minoriteten är beredd att foga sig i beslut trots alla åsiktsskillnader, detta på grund av att minoriteten värderar målen högre än den ena eller andra metoden för att uppnå dem. Den amerikanske sociologen Mac Iver uttrycker detta med orden: »Förutsättningen för beslut i demokratier är att alla är beredda att godtaga, om än inte att gilla, majoritetens avgörande.»

Majoriteten och folkviljan

Samhällsutvecklingen alltsedan demokratiens införande har emellertid lett till att statsmaktens funktion och uppgifter har utsträckt mer och mer, varvid även 50-procentregeln har kommit att gälla alltfler områden. Detta har medfört att majoritetsprincipen som instrument för »folkviljan» i en demokrati ur principiell synvinkel nu på vissa områden framstår som mindre ändamålsenlig.

För det första torde majoritetsprincipen vara en onödigt grov metod för att fastställa »folkviljan», i synnerhet i ett utvecklat samhälle. Dels medför den indirekta demokratin med partisystem att folket endast vart tredje år får välja mellan i princip två olika och mycket komplexa alternativ, som vi kan kalla »programpaket». Det är i hög grad sannolikt att många

väljare anser att en kombination av olika delar från båda paketen skulle vara bättre än något paket ensamt för sig. Men även om paketen kunde delas upp och varje fråga avgöras med folkomröstning, är det uppenbart att man fortfarande går miste om en del nyanser. Och ju fler uppgifter staten har hand om, desto fler antingen-ellerfrågeställningar ger majoritetsprincipen upphov till. I en fråga där t ex tio olika grupper har var sin särständpunkt, kan endast en genomföras med majoritetsprincipen. Men om frågan inte berör sådana områden där det är svårt att tänka sig flera samtidiga lösningar (t ex försvarets omfattning, polis- och rättsväsende), kan det inte vara oundgängligen nödvändigt att endast en och samma lösning genomförs över hela fältet. Det går mycket väl att tänka sig att många olika lösningar existerar sida vid sida. Exempel på sådana områden är sjukvården, socialförsäkringssystemet och undervisningen. Det kan ofta vara viktigare med valfrihet än att enhetslösningen — som av många kanske anses dålig — blir så billig som möjligt. Majoritetslösningarna ger också upphov till en stark centralisering, vilken de flesta i dag upplever som olustig. Därför borde majoritetsprincipens tillämpning begränsas till att gälla de verkligt gemensamma frågorna. Det måste anses orimligt att om t ex vegetarianerna var i majoritet de då skulle få kriminalisera köttkonsumtionen.

Som nämndes inledningsvis måste invändningar också riktas mot följderna av det slentrianmässiga accepterandet av te-

sen »majoriteten skall bestämma» som ett alltför flitigt användande av 50-procentsregeln tenderar att medföra. Allvarligast är väl att majoriteten i vissa sammanhang försöker rättfärdiga sitt eget handlande med hänvisning just till att man är i majoritet! Denna situation uppstår, när majoriteten inte längre nöjer sig med att bestämma medlen utan även utifrån sina värderingar vill avgöra målen för t ex hela samhället. Ofta accepteras detta förhållande av personer som har vant sig vid att »majoriteten skall bestämma» och därför inte märker skillnaden mellan mål och medel.

Majoritetsvälde innebär med andra ord att den ståndpunkt som majoriteten intar definitionsmässigt är den »rätta», även om de alternativa åsikterna är aldrig så förnuftiga och trots att minoriteten opponerar sig aldrig så kraftigt. Men detta betyder att den makthavande majoriteten inte längre tar hänsyn till hela folkets intressen utan tillgodoser sina egna intressen på de övrigas bekostnad, precis som klicken av »starka män» förut gjorde. Enda skillnaden är att »klicken» är så mycket starkare i och med att den utgör t ex representanterna för 51 procent av befolkningen. För de »förtryckta» behöver skillnaden inte vara så stor. De kan uppleva »förtrycket» på samma sätt som »hela folket» gjorde för några hundra år sedan. Folkstyret kan på detta sätt övergå i majoritetsautokrati.

Flertalets rätt

Den danske statsvetenskapsmannen Alf

Ross menar i sin bok »Varför demokrati», som brukar ses som ett försvar för demokratin, att »flertalets rätt är icke absolut». Han betonar vikten av att värdegemenskapen upprätthålles och menar att en knapp majoritet inte i ett slag får genomföra en »djupgående revolution», eftersom demokratin då kommer att gå förlorad. Majoriteten får inte förtrycka minoriteten så att den måste underkasta sig utan inre godkännande och lojalitet såsom en undertryckt social minoritet. Det skulle, menar Ross, innebära att den demokratiska gemenskapen kastades över ända och ersattes med diktatur — »flertalsdiktaturen». Ross är emellertid oklar i fråga om när detta förhållande skulle inträda. Han nämner på ett ställe i sin bok att först när »man i demokratiska former beslutade utrota judarna, undertrycka den vetenskapliga forskningen eller införa koncentrationsläger för politiska motståndare» skulle hans lojalitet mot »demokratin» ha nått sin gräns.

Ett mera aktuellt exempel på den formella inställningen till majoritetens rätt ger hovrättsrådet Gustaf Petrén genom ett påpekande i en artikel i *Handelstidningen* detta år. Han riktar uppmärksamheten på grundlagsberedningens förslag till ny regeringsform som »tillåter vilken tillfällig riksdagsmajoritet som helst» att genom en lagbestämmelse helt eller delvis åsidosätta de traditionella demokratiska rättigheterna såsom yttrandefrihet, informationsfrihet, föreningsfrihet och mötesfrihet. Inte ens dessa grundläggande rättigheter kan alltså numera betraktas som absoluta.

Skillnaden mellan den socialistiska och icke-socialistiska synen på majoritetsprincipen kommenteras av professor Gunnar Björck i en artikel i Svenska Dagbladet i januari, där han skriver: »Hittills har det varit möjligt för socialdemokraterna att regera detta land utan nämnvärd hänsyn till hälften av dess medborgare. En borgerlig regering kommer inte att kunna göra detta, och bör heller inte eftersträva något sådant».

Marknadsekonomi

Båda de här behandlade problemen torde emellertid kunna undvikas om statsmakterns agerande begränsas till vissa speciella områden av kollektiv natur. På övriga områden skulle man sedan kunna låta folk själva få bestämma. Om det gällde t ex en offentlig verksamhet, skulle ett begränsat initialanslag beviljas, och därefter skulle opinionsundersökningar vidtas om hur folk ville att verksamheten skulle bedrivas. Sedan skulle olika former av respektive verksamhet påbörjas och var och en som beslöt utnyttja någon form av offentliga tjänster skulle samtidigt få bestrida kostnaderna — »sig själv beskatta». Genom att t ex fler människor beslöt sig för att en viss form av verksamheten var bättre än en annan, skulle också större anslag tillkomma denna verksamhet varvid den kunde byggas ut.

Vad gäller den privata och kooperativa verksamheten kan det konstateras att den redan nu bedrivs under demokratiska former i ovannämnda bemärkelse. Det förekommer i praktiken visserligen en del im-

perfektioner men dessa synes vara av mindre allvarlig natur. De som finns i det representativa majoritetsväldessystemet kan anses vara av betydligt allvarligare karaktär.

Marknadsekonomi med avsevärd konkurrens främjar otvivelaktigt demokratin i betydelsen folkstyrelse. Varje konsument röstar så att säga varje gång han väljer någon vara eller tjänst framför andra. Professor Palle Hansen vid handelshögskolan i Köpenhamn uttryckte detta i en artikel i Svenska Dagbladet förra året sålunda:

»Gentemot privatföretagen kan befolkningen (kunderna) oupphörligen avge sin röst i en aktiv närdemokrati (nämligen genom att köpa eller låta bli att köpa). Det är betydligt svårare, ja nästan omöjligt, att utöva denna demokratiska rösträtt gentemot de offentliga institutionerna.»

Kritik brukar riktas mot detta synsätt med hänvisning till den i en marknadsekonomi ojämna inkomstfördelningen. Även om vissa inkomstskillnader i och för sig kan accepteras ur rättvisesynpunkt, menar kritikerna att varje ojämnhet i inkomsterna innebär att rösträtten graderas efter inkomsterna. Man frammanar bilden av den 40-gradiga skalan. Systemet skulle innebära att det var den rike konsumentens preferenser som borde styra utvecklingen på marknaden. Längre än så brukar inte kritiken precisera sig, eftersom den oftast brukar fortsätta med ord som »1800-talsmässig», »reaktionär» etc.

Kritiken skulle emellertid inte kunna utvecklas eftersom dess helt missriktade ka-

raktär i så fall skulle bli uppdagad. Den bygger nämligen på uppfattningen att folkstyrelse betyder majoritetsvälde. De som menar att marknadsekonomin är demokratisk, menar inte att den styrs med majoritetsprincipen, medan kritikerna utnyttjar majoritetsväldeuppfattningen till att ge sken av att »de rika», trots att de var i minoritet, skulle inta en dominerande position genom en majoritetsställning som berodde på »den graderade rösträtten». Men själva kvintessensen med mark-

nadssystemets demokratiska dimension är just att olika majoriteter är ointressanta och betydelselösa. I marknadssystemet röstar var och en enbart för sig själv. Inte ens om 90 procent av alla livsmedelsköpare var vegetarianer skulle köttförsäljningen upphöra. Även mycket små minoriteter kan göra sin röst hörd och påverka vad som produceras. Ingen påtvingar de andra sin egen uppfattning. »Var och en får bli salig på sin fason».